

IZ PROŠLOSTI BOKE: STJEPAN TARTARO – ISTAKNUTI HRVATSKI PODUZETNIK U MLECIMA U XVI. STOLJEĆU

Lovorka ČORALIĆ
Hrvatski institut za povijest u Zagrebu

UDK 949.75“15” : 929 S. Tartaro
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. III. 2003.

Središnja istraživačka pozornost rada usmjerena je na životni put jedne zapažene hrvatske iseljeničke obitelji u Mlecima u XVI. stoljeću. Tragom izvornoga gradiva iz Državnog arhiva u Mlecima (poglavito oporučnih spisa) predstavlja se djelovanje supružnika Stjepana Tartara i Helene Boico iz Boke kotorske, gospodarskim mogućnostima i poduzetničkim aktivnostima izrazito utjecajnim osobama u hrvatskoj zajednici u Gradu na lagunama početkom XVI. stoljeća. Na osnovi podataka iz oporuka raščlanjuju se njihove trgovačke i poduzetničke aktivnosti, povezanost s Mlečanima te mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, kao i uključenost u hrvatsku zajednicu i bratovštinu sv. Jurja i Tripuna.

Ključne riječi: *Stjepan Tartaro, Boka kotorska, Mleci, iseljeničtvo, poduzetništvo, XVI. st.*

U sklopu povijesti hrvatskih prekojadranskih migracija i djelovanja hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima posebno istaknuto mjesto zauzimaju Kotorani. U Mlecima prisutni od najranijega doba hrvatskih iseljavanja na drugu stranu Jadrana, Kotorani su u Gradu na lagunama najučestalije bilježeni u razdoblju od oko sredine XV. do konca XVI. stoljeća. U tom su razdoblju, koje se vremenski u cijelosti poklapa s najjačim hrvatskim prekojadranskim migracijama, Kotorani u Mlecima činili najbrojniju podskupinu našega iseljeničtva (16 posto od ukupnoga broja hrvatskih iseljenika). Razlozi tako učestalih iseljavanja bili su, s jedne strane, uključenost Kotora u državnu zajednicu unutar koje Mleci kao glavni grad (metropola) postaju dostupnijim odredištem brojnih poduzetnika (ponajprije trgovaca i pomoraca), ali i drugih iseljenika, koji trajnim zapošljavanjem žele riješiti temeljna egzistencijalna pitanja. S druge strane, osmanlijski prodori i osvajanja, koji se tijekom toga razdoblja opasno približavaju kotorskim gradskim bedemima, te u svezi s tim otežana gospodarska komunikacija sa zaleđem, nagnat će brojno pučanstvo da iseljavanjem u prekojadranske krajeve (od Furlanije do Apulije) pronađu sigurnost životnoga svakodnevlja. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnovaši obitelj, trajno ostaju u Mlecima i najčešće

se više ne vraćaju u rodni kraj. Svojim životom i djelovanjem tvorit će – za duga stoljeća unaprijed – važnu sastavnicu hrvatske iseljeničke skupine u Gradu na lagunama.

U Mlecima se Kotorani uglavnom zapošljavaju u zanimanjima koja su tradicionalna i u njihovoj domovini – pomorstvu (mornari na mletačkom ratnom i trgovačkom brodovlju, barkarioli koji manjim plovilima obavljaju prijevoz robe i putnika uzduž mletačkih kanala i otočja Lagune) i obrtima (posebice kao drvodjelsko-tesarski majstori u arsenalu i privatnim brodograđevnim škverovima duž grada). Mjestom svoga stanovanja ponajprije su vezani uz istočni gradski predjel Castello, stoljećima mjesto najjačeg useljavanja hrvatskih iseljenika čiji toponomastički tragovi i danas zorno svjedoče o nekoć brojnoj koloniji hrvatskih imigranata (*Riva degli Schiavoni, Corte Piero da Lesina, Corte Solta, Corte Sabbioncella, Calle Schiavona, Fondamenta degli Schiavoni* i dr.). U istom se predjelu nalazi i hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone, Scuola Dalmata*), utemeljena 1451. godine i posvećena, upravo poradi brojnosti iseljenika s područja Boke, glavnom kotorskom svecu zaštitniku (sv. Tripunu). Tijekom svih proteklih stoljeća Kotorani će činiti brojčano snažan i društvenim ugledom posebno zapažen dio hrvatske zajednice u Mlecima, a gospodarske mogućnosti i kapital istaknutih pojedinaca doprinijet će da i hrvatska nacionalna udruga postane jedna od najcjenjenijih ustanova nemletačkih useljeničkih skupina.¹

***

Ovaj prilog pokušaj je rasvjetljavanja i predstavljanja životnoga puta jedne ugledne i imućne obitelji hrvatskih iseljenika u Mlecima, podrijetlom iz grada Kotora. Riječ je o pomorcu i trgovcu Stjepanu Tartaru i njegovoj supruzi Heleni Boico, koji se prema svojim gospodarskim mogućnostima, standardu, razgranatim poslovnim vezama i ugledu među hrvatskim iseljeničtvom, mogu ubrojiti među istaknutije našijence u Gradu na lagunama u prvoj polovici XVI. stoljeća. Kao temeljno vrelo za ovo istraživanje poslužile su mi oporuke (*Notarile testamenti*, dalje: NT) supružnika, pisane višekratno tijekom razdoblja od 1505. do 1534. godine. Uz oporuke kao temeljno istraživačko gradivo, pohranjeno u mletačkome Državnom arhivu (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV), u radu su uporabljeni i podatci koji se odnose na povijest hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, ponajprije oni u svezi s obnašateljima najprestižnijih dužnosti u upravnoj hijerarhiji udruge. Tragom navedenoga gradiva, opsegom detaljnog i sadržajem iznimno bogatog, ukazat ću na temeljne odrednice iz života i djelovanja obitelji Tartaro, posebice na njihove gospodarske mogućnosti, poslovanja i imovni status, odnos prema vlastitoj obitelji i rodbini nastanjenoj u Mlecima ili u domovini, oblike povezanosti s brojnim pripadnicima

---

¹ Podrobnije o kotorskim iseljenicima u Mlecima vidi: Lovorka ČORALIĆ, Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.–XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, god. 17., Zagreb, 1998., str. 133–155 (dalje: L. ČORALIĆ, 1998.).

hrvatske iseljeničke zajednice, veze s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama te na njihovu uključenost u rad hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna.²

Raspolažemo s ukupno četiri oporuke Stjepana Tartara, napisane u razdoblju od 1505. do 1519. godine.³ U početnim se vrelima bokeljski iseljenik navodi kao Stjepan zvan Tartaro (*Stephano detto Tartaro*), sin pokojnoga Balce (*condam Balci*) iz bokeljskog mjesta Lešević (*Lesevich, Liesevich*),⁴ za koje se izriječkom navodi da je smješteno na kotorskom području (*teritorio di Catharo*).⁵ Ovi podatci upućuju da je riječ o nadimku (Tatarin), koji je Stjepan dobio iz nama nepoznatih razloga, a koji je s vremenom, kako je to često slučaj u prošlosti, prešlo u ustaljeno prezime. Kao zanimanje Stjepana Tartara u oporuci pisanoj 1514. godine navodi se naziv *bazarioto*, što nas upućuje na bavljenje trgovinom.⁶ Međutim, u oporuci Stjepanove supruge Helene Boico iz 1534. godine,⁷ kao zanimanje njezinog tada već pokojnog supruga navodi se bavljenje pomorstvom (*mariner*). Ovakve, na prvi pogled proturječne kombinacije zanimanja nisu i neuobičajene kada je riječ o našim iseljenicima u Mlecima te upućuju na to da su se bavili s više zanimanja, posebno često kombinirajući pomorsku i trgovačku djelatnost. Kao mjesto stanovanja Stjepana Tartara u sve četiri oporuke navedena je župa S. Severo u predjelu Castello, smještena nedaleko od hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna. Kuća u kojoj obitava obitelj Tartaro vlasništvo je obližnjeg ženskog benediktinskog samostana S. Lorenzo.⁸

---

² Upravo poradi bogatstva sadržaja oporučnih spisa i brojnih konkretnih podataka, Stjepan Tartaro i Helena Boico spominjani su u različitom kontekstu u više mojih prethodnih radova. Usporedi: L. ČORALIĆ, Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika, *Croatica christiana periodica*, god. XVIII., br. 34., Zagreb, 1994. (dalje: L. ČORALIĆ, 1994.), str. 91; L. ČORALIĆ, 1998., str. 137–138, 141, 143, 145–147; Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.–16. st.), *Zbornik Mirjane Gross (u povodu 75. rođendana)*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999. (dalje: L. ČORALIĆ, 1999.), str. 71; “In memoriam aeternam”: nadgrobní spomenici Hrvata u Mlecima, *Kolo*, časopis Matice hrvatske, god. X., br. 1., proljeće 2000. (koautor: Boris NIKŠIĆ), str. 22–23; *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001. (dalje: L. ČORALIĆ, 2001.), str. 94, 144–145, 183, 197; Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanja hrvatskih trgovaca u Mlecima (15.–18. stoljeće), *Povijesni prilozi*, god. XXI., sv. 22., Zagreb, 2002. (dalje: L. ČORALIĆ, 2002.), str. 50, 54–56, 59, 62–64.

³ ASV, NT, b. 879., br. 311., 28. IV. 1505. (dalje: Tartaro, 1505.); NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514. (dalje: Tartaro, 1514.); NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513. (dalje: Tartaro, 1513.); NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519. (dalje: Tartaro, 1519.).

⁴ Danas naselje Lješević na području negdašnje župe Grbalj.

⁵ Tartaro, 1514.

⁶ *Bazarioto* je naziv za trgovce preprodavače, čije je poslovanje poglavito vezano za sam grad, a prodaju i kupnju robe obavljaju na gradskim trgovima. Katkada su osobe zapaženih gospodarskih mogućnosti.

⁷ ASV, NT, b. 1084., br. 196., 14. IX. 1534. (dalje: Boico, 1534.).

⁸ Crkva S. Lorenzo u predjelu Castello podignuta je u IX. stoljeću uz samostan benediktinki. Pregrađena je 1595. godine. Jednobrodna je građevina s monumentalnim oltarom (Girolamo Campagna, XVI. st.). Godine 1840. crkva je predana dominikancima. Teško je oštećena u Prvom svjetskom ratu te je 1920. godine definitivno prestala služiti za obavljanje vjerskih obreda. U crkvi je pokopan znameniti istraživač

Oporučni spisi Stjepana Tartara bez iznimke nam svjedoče o njegovom znatnom kapitalu i imovnim mogućnostima. Kroz podjeljivanje novčanih legata, čiji ukupni iznosi prelaze 1000 dukata, razvidno je kako je riječ o jednom od naj imućnijih hrvatskih iseljenika svojega vremena. U oporukama se izrijeком spominju i Tartarove nekretnine. Ponajprije je riječ o zemljišnim posjedima i kućama u domovini, dijelom naslijeđenim (*beni paterni*), a dijelom kupljenim u gradu Kotoru i njegovoj okolici. Ovu imovinu Stjepan oporučno dariva bratu Iliji, ostavljajući mu i dodatnih sto dukata za upravljanje posjedima te napominjući da ovim dobrima u domovini Ilija mora raspolagati zajedno sa zajedničkim im sinovcem, sinom njihovog pokojnog brata Nikole, čijega se imena (sinovčevog) Stjepan više ne spominje (*lui nome di qual non mi ricordo*). Nakon Ilijine smrti *ditte terre et case vadino de heredi in heredi soi mascoli et legitimi egualmente acciò che cadauno de loro habia la sua parte et manchando i mascoli vadino in più proximi parenti*.⁹ Bratu Iliji, često spominjanom u Stjepanovim oporukama, ostavlja još i dodatnih pedeset dukata, deset novih košulja i četiri srebrna poslužavnika te cijeli niz odjevnih predmeta koji preostanu nakon njegove smrti (*et zuponi 2 de seda et altri vestimenti*). Ukoliko pak dođe do novih osmanlijskih napada na Ilijin i Stjepanov rodni kraj, Stjepan napominje da mu brat, zajedno s ostalim članovima obitelji, treba napustiti kotorsko područje i doći u Mletke. U tom smislu doznačuje mu godišnji prihod od 12 stara žita i jednog barila vina. Ilijin boravak u Mlecima i njegovo izdržavanje trajat će samo u vrijeme osmanlijskih provala, a po njihovom okončanju obvezan je vratiti se u Kotor.¹⁰ U oporuci iz 1519. godine podatci o Ilijinim nasljednicima još su određeniji te se, po prvi puta, izrijeком spominju njegovi sinovi Rajko i Stjepan kojima, nakon Ilijine smrti, pripada Tartarova imovina u kotorskom kraju.¹¹

Kuće i zemljišni posjedi, spomenuti u dijelu Stjepanove oporuke koji se odnose na uzdržavanje brata Ilije u mletačkom kraju, bili su smješteni u Venetu, u naselju Ponte di Brenta u Padovanskoj nizini (današnja Provincia di Padova).¹² Padovanskim imanjem upravljat će tijekom idućih godina izvršitelji Stjepanove oporuke, sve dok

---

Dalekoga istoka Marco Polo. Uz crkvu S. Lorenzo bila je pridružena manja benediktinska crkva S. Sebastiano. Usporedi: G. TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1863. (ristampa: Venezia, 1990.), str. 349–350; G. LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Venezia, 1926. (ristampa: Trieste, 1974.), str. 366.

⁹ Tartaro, 1514. Usporedi i: L. ČORALIĆ, 1998., str. 147; L. ČORALIĆ, 1999., str. 68–69; L. ČORALIĆ, 2002., str. 59.

¹⁰ *Item lasso et ordino che per caxo de incurSIONI et guere de Turchi ditto Helia fasso ascetar a venir a Venexia cum la sua famiglia voglio che habia stara 12 formento e barile uno de vin de esse tratti de beni padoani ogni anno finche per guerre turchesche li sarà star a Venezia et non più* (Tartaro, 1514.).

¹¹ *Dimito Helie fratris meo in Cataro omnes possessiones meos in Cataro in vita sua et post mortem relinquit ad Raychum filius Helie e Stephanus filius Helie equaliter* (Tartaro, 1519.).

¹² *Provincia di Padova* područje je Veneta u kojemu se u prošlosti bilježi najveća koncentracija hrvatskih zemljoposjeda. Prednjače naselja Ponte di Brenta i Piove di Sacco, a od ostalih se lokaliteta spominju mjesta Arzergrande, Monselice, Montagnada, Piombino Dese i Solesin. Usporedi: L. ČORALIĆ, 1999.

njegov nećak Zanetto ne napuni 24 godine i samostalno ga preuzme u uporabu.¹³ Nakon toga imanje u cijelosti pripada Zanettu, ali uz uvjet da Heleni, u ime uzdržavanja, doživotno isplaćuje određene godišnje prihode u naturi (vinu, žitu, plodovima s okućnice i dr.).¹⁴ Nekretnine u Ponte di Brenta ne smiju se prodati niti na bilo koji drugi način založiti ili otuđiti, već prelaze u nasljedstvo Zanetta i njegovih zakonitih muških potomaka. Ukoliko, međutim, Zanetto ostane bez zakonitih nasljednika, imanje prelazi Stjepanovom bratu Iliji te njihovom zajedničkom sinovcu (nepoznatog imena), sinu brata Nikole. Za dodatno uzdržavanje imanja Stjepan nasljednicima ostavlja i dodatne dvije stotine dukata.¹⁵ Imanje u Ponte di Brenta sadrži, osim kuće, gospodarskih zgrada, okućnice i zemljišnih posjeda, i stočni fond koji Tartaro istom oporukom iz 1514. godine ostavlja supruzi Heleni i nećaku Zanettu.¹⁶

Oporučni podatci pokazuju nam, dakle, da Stjepan Tartaro raspolaže velikim novčanim kapitalom (preko tisuću dukata) te nemalim zemljišnim posjedom u Padovanskoj ravnici. U oporuci se gotovo i ne spominju Tartarova novčana dugovanja i potraživanja, što upućuje kako se malo bavio konkretnim novčarskim poslovima, kreditima i ulaganjima te je većinu dobiti stečene trgovinom u Mlecima ulagao u stabilan zemljišni posjed u Venetu.

Brojne su i sadržajne oporučne odredbe koje se odnose na obitelj Stjepana Tartara. Supruzi Heleni, kako je napomenuto, pripada upravljanje Stjepanovom pokretnom imovinom u Mlecima, kao i doživotno pravo na dio prihoda s padovanskog posjeda. Uz navedeno, pripada joj dodatnih 150 dukata, kao i većina srebrnine i nakita pohranjenoga u kući. Ukoliko Helena “ne bude obdržavala udovištvo”, gubi pravo na prihode s imanja te dobiva samo 200 dukata. Ove odredbe, prilično jasno izrečene,

---

¹³ Zanetto (Zuane) Tartaro, sin Nikole, spominje se i u nekim drugim dokumentima hrvatskih iseljenika u Mlecima. Godine 1527. je zajedno s Anom Novello, Gašparom Ivanovim iz Kotora i Aleksijem Radovim iz Paštrovića izvršitelj oporuke kotorskog iseljenika Novella. Dvije godine potom, zajedno sa spomenutim Gašparom Ivanovim i Aleksijem Radovim, obavlja istu funkciju u svezi s oporukom Novellove supruge Ane (ASV, NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.; NT, b. 968., br. 505., 21. VI. 1529.).

¹⁴ ... *et voglio et ordino che tutte le terre et case, fabriche comprate in mio nome a Ponte di Brenta in Padoana finche ditto Zanetto sarà in età de anni 24 siano governati per li miei commissarii insieme cum ditto Zanetto et sua ameda et al hora dita Lena mia moier vedoando habia stara 12 de formenti all'anno veneziani, cara 2 de vini e la mità del brollo et la mità de ben et de alberi qual li piaxerà fin che la viverà* (Tartaro, 1514.).

¹⁵ *Dechiarando che dite terre et stabile per algun modo mai se possa vendere ne alienare ne impignere ne dare, ma vadino da heredi in heredi mascoli de dito Zanetto de legittimo matrimonio e morendo dito Zanetto senza fioli mascoli et legittimi naturali ditti beni vadino in li fioli mascoli et legittimi de Helia et nelli fioli mascoli del dito fio del Nicolò il qual sta con Helia con obligation cargo che mantegner se debia la botega mia al Ponte del Brenta per fundamenta del qual lasso ducati 200 con il guadagno qual debano pagar tutte le gravezze et anagrie del cavedal star fermo et stabile per nome de loro herede* (Tartaro, 1514.).

¹⁶ *Item voglio et ordino che tutti li bestiami miei sono in Padoana siano de Zanetto et Helena mia moier per mità* (Tartaro, 1514.).

sadržane su u svim Tartarovim oporučnim spisima od 1505. do 1519. godine. Druga učestalo spomenuta osoba u Tartarovim oporukama njegov je brat Ilija, tada nastanjen u Kotoru. Osim očinskih imanja u zavičaju te mogućnosti da u slučaju osmanlijskih prodora privremeno prijeđe u Mletke, Stjepan Iliji ostavlja i manji dio svoje pokretne imovine (odjeća i sl.). Ilijinoj kćeri, kojoj se ime izrijekom ne spominje, daruje novac za izradbu dviju haljina (*per il suo maridar*) u vrijednosti od dvadeset dukata te dva srebrna pladnja.¹⁷ U oporuci iz 1519. ova je odredba ponešto modificirana te se spominje samo legat u iznosu od 25 dukata, bez detaljnijeg pojašnjavanja uporabe darovane svote.¹⁸

Oporuke Stjepana Tartara sadrže i obdarivanja drugih članova obitelji. Nevjesti Stanislavi, supruzi pokojnog mu brata Nikole, ostavlja deset dukata, dočim rođakinji Klari dariva upola manji novčani iznos. Rođaka Stjepana obdaruje s dvadeset dukata, sinovkinju Paulu (kćer brata Ilije) i njezinog supruga Andriju daruje s po trideset (oporuka iz 1513. godine) odnosno pedeset dukata (oporuka iz 1514. i 1519. godine), dvadeset dukata iznos je namijenjen (u svim oporukama) rođaku Luki Sarbi, dok Heleninoj sestri Mariji ostavlja manju svotu od pet dukata.¹⁹ Glavni nasljednik sveukupnih Stjepanovih dobara (kako pokretnih, tako i nepokretnih) njegov je nećak Zanetto, ali uz uvjete da do ispunjenja punoljetnosti odnosno do 24. godine u cijelosti mora poštivati odluke svojih skrbnika i izvršitelja oporuke. Bez njihove posebne dozvole ne smije se oženiti niti načiniti bilo koji postupak protivan odredbama oporuka te – ukoliko ih prekrši – gubi pravo na sav obećan imetak.²⁰

Manji je broj Stjepanovih legata upućen prijateljima i znancima u Mlecima i Venetu. Tako, primjerice, kćerima (kojima se imena ne navode) znanca Rade *Coto*, obrtnika u župi S. Filippo e Giacomo u predjelu Castello, daruje trideset dukata za njihovu udaju, dočim je parun broda *Rade de Servia* obdaren s po dvadeset (oporuka iz 1513. godine) odnosno deset dukata (oporuka iz 1514. godine).²¹ Polesani, stanovnici naselja Ponte di Brenta, kćeri tamošnjega zidara (*muraro*) Baptiste poklanja 16 (oporuka 1513. god.) odnosno deset dukata (oporuka iz 1514. godine).²²

---

¹⁷ Tartaro, 1514.

¹⁸ Tartaro, 1519.

¹⁹ *Lasso Paula mia nezza filia Helio ducati 30. Lasso Andrea suo marido ducati 30* (Tartaro, 1513.). *Item lasso a Stanislava moier del condam Nicolò mio fratello ducati 10 per l'anima mia. Item lasso a Chiara mia germana cusina moier de Luca bariler ducati 5. Item lasso a Stephano mio germano ducati 20. Item lasso a Paula mia nezza moier de Andrea et suo fio per mità ducati 50. Item lasso alla sorella della mia moier nominata Maria moier Anzolo bariler ducati 5.* (Tartaro, 1514.).

²⁰ *Item voio et ordino che se Zanetto mai se maridasse senza expresse licentia de ditti commissarii in tal caso sia privo de tutti beni miei et benefici mobili et stabili vadino al altri parenti miei ut supra et voglio et ordino che tutte le terre et caxe, fabriche comprate in mio nome a Ponte di Brenta in Padoana finche ditto Zanetto sarà in età de anni 24 siano governati per li miei commissarii* (Tartaro, 1514.).

²¹ Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

²² Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

Cijeli je niz članova kućne posluge koji se spominju i obdaruju u više Tartarovih oporučnih spisa. U oporuci napisanoj 1513. godine spominju se služavke (*massara*) po imenu Alvisa i Margareta te im se u ime plaće (*per suo salario*) ostavlja po deset dukata. Upola manja svota namijenjena je služavki Katarini iz Šibenika, dok se Stani, koja je istu službu obavljala proteklih godina (*che fu massara*), dariva osam dukata.²³ U oporuci napisanoj iduće godine navodi se cijeli niz novih imena koja pripadaju služinskom osoblju. *Massera* Lucija obdaruje se s pet dukata, *serva* Benedetta sa čak pedeset dukata i jednim krevetom, dočim se trećoj služavki, Mariji iz Šibenika, poklanjaju četiri dukata. U oporukama iz 1513. i 1514. godine spominje se i kći upravitelja (*gastaldo*) Stjepanovog imanja u Ponte di Brenta te joj se (u oba slučaja) ostavlja deset dukata.²⁴ Naposlijetku, oporukom 1519. godine Tartaro obdaruje služavke (*massera* i *ancilla*) Mariju i Zuannu, darujući im deset odnosno 12 dukata. Zanimljiv je i spomen Stjepanovog sluga (*sclavo*) Benedetta Saracena, čiji je položaj u odnosu na gospodara očigledno bio zavisnički. U ime njegova oslobođenja Tartaro ostavlja pedeset dukata.²⁵

Bliska povezanost Stjepana Tartara s najbližim članovima obitelji iskazuje se i odredbama o imenovanju izvršitelja oporučnih spisa (*comissarii*). U svim primjerima na tu su odgovornu dužnost imenovani najbliži članovi obitelji: u oporuci iz 1513. godine to su nećak Zanetto i Andrija, suprug Stjepanove sinovkinje Paule, dok su 1514. godine izvršiteljima navedeni supruga Helena i spomenuti Andrija.²⁶ Kada je riječ o svjedocima potpisanim prigodom sastavljanja i ovjere oporuka, u posljednjim iskazima bokeljskog iseljenika redovito su spomenuti njegovi mletački sugrađani, ponajviše žitelji predjela Castello, osobe slične profesionalne djelatnosti i srodnog društvenog i gospodarskog statusa.²⁷

Posebno podroban dio oporučnih spisa Stjepana Tartara odnosi se na njegove veze s crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u Mlecima. Prvi takav izriječom iskazan podatak sadržan je u dijelu oporuke u kojem se određuje posljednje počivalište. U oporuci iz 1505. godine, najranijoj koju posjedujemo, Tartaro za mjesto svoga počivališta odabire grobnicu najpoznatije mletačke dominikanske bazilike SS. Giovanni e Paolo (S. Zuane Polo).²⁸ U sljedećem spisu, datiranom 1513. godine, određuje da njegovo tijelo počiva u crkvi *S. Severo davanti altare S. Maria dove voglio sia fatta*

---

²³ Tartaro, 1513.

²⁴ Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

²⁵ Tartaro, 1519. Usporedi i: L. ČORALIĆ, 2001., str. 183.

²⁶ *Instituo et esse volo miei comissari Andrea marido de mia nezza Paula e Zanetto mio nevodo fu Nicolò mio fratello* (Tartaro, 1513.); *Li miei comissarii et executori di questo mio testamento instituisco Lena mia moier e Andrea marido de Paula mia nezza al presente fontegher* (Tartaro, 1514.).

²⁷ Primjerice, u oporuci iz 1514. godine svjedoci su Mlečani Gerolimo di Zilioli i Antonio Morese (Tartaro, 1514.), a 1519. godine zabilježeni su Donado de Scuntis, Alvise Borgetto i svećenik Zanzier, župnik crkve S. Lio u predjelu Castello (Tartaro, 1519.).

²⁸ Tartaro, 1505.

*una archa in terra per ducati 30.*²⁹ Već iduće godine bokeljski oporučitelj mijenja prvotnu odluku te, ostavljajući za troškove grobnice pedeset dukata, iskazuje želju za sahranom u crkvi S. Lorenzo, odnosno u njoj pridruženoj kapelici S. Sebastiano.³⁰ Naposljetku, posljednjom odredbom iz 1519. godine već se izrijeком spominje grobnica koju je Tartaro dao podići u prije spomenutoj crkvi S. Severo (*in archa S. Marie Maioris qua archa iam cepi*) te se ova crkva, smještena u župi njegova stanovanja, konačno određuje kao mjesto sahrane. U istoj se crkvi, sve do njenog rušenja u XIX. stoljeću, nalazila grobnica koja je podsjećala na ostvareni oporučni legat Stjepana Tartara. Zahvaljujući mletačkom istraživaču A. Cicogni, koji je neposredno pred rušenje ove crkve obavio istraživanja tamošnjih nadgrobnih spomenika i prepisao njihov sadržaj, danas nam je poznat nadgrobnni natpis na obiteljskoj grobnici Tartaro.³¹

STEPHANI TARTARI CADAVER HIC IACET QVI HOC SIBI VIVENS
DEDICAVERAT OPVS CONSORTIQ[ue]. NEPOTI AC HAEREDIBVS SVIS
ANIMAMQ[ue]. DEO HVC REDDITVRIS OSSA. OBIIT / IIII NONAS / SEPTEMB
/ M.D.XIX.

*(Ovdje leže posmrtni ostaci Stjepana Tartara koji je ovo djelo još za života posvetio sebi, supruzi, nećaku i svojim baštinicima, koji će ovdje Bogu ostaviti kosti. Umro je 2. rujna 1519.).*³²

Uz određivanje posljednjega počivališta, oporuke Stjepana Tartara sadrže i kraće napomene o pogrebnim običajima. Prigodom posljednjeg ispraćaja sudjelovat će, prema želji oporučitelja, dvadeset dječaka iz sirotišta kojima će se podijeliti (*pro elemosina*) dvadeset solida.³³ U crkvi S. Severo održat će se i mise zadušnice u spomen na pokojnika, a držat će ih Tartarov sunarodnjak – *prete Nicolò di Cataro*.³⁴ Kao i brojni drugi katolički žitelji Grada na lagunama, ali i šireg europskog prostora, Tartaro oporučno određuje da se za spas njegove duše hodočasti u neko od glasovitih hodočasničkih stjecišta. Stoga je jedna *bona persona* obvezna, uz uobičajenu nadoknadu, posjetiti Rim i Asiz, kao i glasovito marijansko središte u Loretu, za čiju crkvu (*alla*

---

²⁹ Tartaro, 1513. Crkvu S. Severo podigla je duždevska obitelj Partecipazio u IX. stoljeću. Pripadala je redovnicama obližnjeg benediktinskog samostana S. Lorenzo. Stradala je u požaru 1105., potom je iznova sagrađena i poslije u više navrata pregrađivana. Od 1808. je izvan funkcije, a 1829. je srušena kako bi se na njenom mjestu podigle zgrade redarstva i gradski zatvori (G. TASSINI, nav. dj., str. 599–602).

³⁰ *Voglio etiam et ordino chel corpo mio sia sepulto in la giexia de le reverende monache de S. Lorenzo de Venezia overo nella sua giesiola de S. Sebastian in una sepultura per il qual archa et sepultura li lasso et ordeno ducati 50* (Tartaro, 1514.).

³¹ A. CICOĞNA, *Delle iscrizioni veneziane*, sv. III., Bologna, 1983. (pretisak izdanja iz 1830.), str. 101.

³² L. ČORALIĆ – B. NIKŠIĆ, nav. dj., str. 22–23; L. ČORALIĆ, 2001., str. 197; L. ČORALIĆ, 2002., str. 54.

³³ Tartaro, 1514.

³⁴ Tartaro, 1513.

fabrica) daruje četiri dukata.³⁵

Cijeli je niz crkvenih ustanova – crkava i samostana, bratovština i hospitala – spomenut i obdarivan u Tartarovim oporukama. Kaptolu crkve S. Severo, odabranoj za mjesto sahrane, ostavlja četiri dukata za sudjelovanje u njegovom posljednjem ispraćaju. Istoj crkvi za njezine potrebe ostavlja i dodatnih trideset dukata, a tamošnjem oltaru Blažene Djevice Marije dariva četiri dukata.³⁶ Niz se drugih crkava spominje u preostalim Tartarovim oporukama. U oporuci iz 1505. godine, najkraćoj sadržajem, daruje crkvu i samostan S. Lorenzo s devedeset dukata, dočim samostanu S. Maria delle Grazie, smještenom na istoimenom otočiću u mletačkoj laguni, daruje deset dukata.³⁷ Crkva S. Lorenzo spominje se i obdaruje i u oporukama iz 1513. i 1519. godine, a redovito je riječ o iznimno velikim novčanim svotama (300 dukata koji će se podijeliti tijekom iduće tri godine). U dvije oporuke (1513. i 1514. godine) Tartaro obdaruje oltar Svetog Križa u franjevačkoj crkvi (vjerojatno u crkvi S. Francesco della Vigna u predjelu Castello).³⁸ Manjim novčanim iznosom (dva dukata) obdaruje se i poznata crkva S. Cosma e Damiano na Mlecima nedalekom otoku Giudecca, dok se za gradnju (*pro fabrica*) crkve S. Fantino u predjelu S. Marco oporučno ostavljaju četiri dukata.³⁹

Članstvo i obdarivanje brojnih mletačkih bratovština sljedeći je, vrelima zorno potvrđen dokaz imućnosti i društvenog ugleda Stjepana Tartara. Bratovštini S. Marco,⁴⁰

---

³⁵ Tartaro, 1505.; Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514. Usporedi i: L. ČORALIĆ, 2002., str. 54–55.

³⁶ Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

³⁷ Tartaro, 1505. Otočić Isola delle Grazie, smješten nedaleko od otočića S. Giorgio Maggiore, od 1412. godine sjedište je redovnika S. Girolamo di Fiesole, kada i dobiva ime S. Maria delle Grazie. Samostan je ukinut 1668., a 1671. godine predan je redovnicima kapucinskog reda; ukinut je 1810. i porušen 1849. godine. Danas je na tom mjestu bolnica za zarazne bolesti. U prošlosti je opatija S. Maria delle Grazie jedna od najčešće spominjanih i oporukama obdarivanih mletačkih crkvenih ustanova. (G. LORENZETTI, nav. dj., str. 798).

³⁸ Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

³⁹ *Lasso S. Cosme i Damiani alla Zudeca ducati 2* (Tartaro, 1513.); *Item lasso alla fabrica della giesia de S. Fantin ducati 4* (Tartaro, 1514.). Usporedi i: L. ČORALIĆ, 1998., str. 143.

⁴⁰ Scuola grande S. Marco, jedna od velikih mletačkih bratovština, utemeljena je 1260. godine. U prošlosti se ubrajala među najuglednije i gospodarski najimućnije mletačke bratovštine, a stoljećima je obdarivana brojnim donacijama uglednih Mlečana. Sjedište (danas gradska bolnica) je podignuto koncem XV. stoljeća (Pietro Lombardo, Marco Codussi) u stilu lombardijske renesanse. Zanimljivo je spomenuti da je veliki hrvatski graditelj i kipar Ivan Duknović 1498. godine sklopio ugovor s bratovštinom S. Marco, prema kojemu je za veliku dvoranu njezinoga sjedišta trebao izraditi veliki mramorni oltar. Ugovor je obustavljen nakon nekog vremena zbog Duknovićeva razmimoilaženja s prokuratorima bratovštine, koji – čini se – nisu bili zadovoljni njegovim započetim uradcima. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 336–338; L. ČORALIĆ – M. MANIN, Jedan nedovršeni rad Ivana Duknovića u Veneciji: ugovor s bratovštinom Sv. Marka 1498. god., *Ivan Duknović i njegovo doba*. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru o 550. obljetnici rođenja Ivana Duknovića, Muzej grada Trogira – Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Trogir, 1996., str. 61–68.

stoljećima jednoj od vodećih bratimskih udruga Mlečana, čiji su članovi ponajprije bili mletački patriciji i osobe znatnijih imovnih mogućnosti, ostavlja novčane legate (u više oporuka iznosi variraju od deset do četrdeset dukata) i velike voštanice (*dopiere*) koje će gorjeti u spomen na oporučitelja.⁴¹ Voštanice i manje novčane svote (između jednog i pet dukata) Tartaro namjenjuje i bratovštini Blažene Djevice Marije u crkvi S. Maria Formosa u Castellu,⁴² dočim drugoj tamošnjoj bratovštini – udruzi topnika (*bombardieri*) pod zaštitništvom sv. Barbare⁴³ – dariva jedan dukat i dvije voštanice.⁴⁴ Marijanska je i bratovština u nevelikoj crkvi S. Lio u Castellu,⁴⁵ obdarenoj u Tartarovoju oporuci voštanicama i manjim svotama (od jedan do pet dukata).⁴⁶ Napoljetku, bratovštini S. Marina u istoimenoj crkvi oporučitelj dariva skroman iznos od jednog dukata,⁴⁷ a uglednoj bratovštini S. Maria della Misericordia⁴⁸ ostavlja deset dukata.⁴⁹

Ubožišta (*hospitali*) – utočišta ostarjelih, siromašnih, fizički nemoćnih i osamljenih – karitativne su ustanove koje se osnivaju i djeluju pod patronatom najviše mletačke vlasti, crkvenih i samostanskih ustanova, bratovština te mletačkih plemićkih obitelji. Njihovo darivanje uobičajen je čin, redovit u većini onovremenih oporučnih

⁴¹ *Lasso Scuola S. Marci in qual sum 10 ducati e 30 dopiera lire 2,5 l'uno per sepoltura* (Tartaro, 1513.); *Item lasso a la Scuola de missier S. Marco per accompagnarmi ducati 40 et dopieri 30 de lire 2,5 l'uno* (Tartaro, 1514.); *Lasso Scole S. Marco pro asociando corpus meus ad sepoltura ducati 10* (Tartaro, 1519.).

⁴² Bratovština Blažene Djevice Marije u S. Maria Formosa utemeljena je kao kongregacija klera 1125. godine i jedna je od rijetkih mletačkih bratovština koje su opstale do danas. Njezin oltar u crkvi S. Maria Formosa nalazi se u prvoj kapeli s desne strane od ulaza, a ukrašava je znameniti triptih Bartolomea Vivarinija iz 1473. godine. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 381; *Chiesa S. Maria Formosa*, Venezia, 1994., str. 12–13.

⁴³ Bratovština topnika (*Scuola dei bombardieri*) utemeljena je 1500. godine. Isprva je imala sjedište u crkvama S. Andrea i S. Marcuola, a od 1505. godine nadalje sjedište joj se nalazilo u crkvi S. Maria Formosa. Godine 1509. bratovština je u crkvi podigla vlastiti oltar posvećen sv. Barbari, čiju je oltarnu palu načinio mletački slikar Palma il Vecchio. Na trgu na kojem je istoimena crkva nalazila se i zgrada u kojoj su se bratimi okupljali na redovitim skupštinama. Usporedi: *Chiesa S. Maria Formosa*, str. 14; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, *Scuole di arti mestieri e devozione di Venezia*, Venezia, 1981., str. 42–43; G. LORENZETTI, nav. dj., str. 381; G. TASSINI, nav. dj., str. 86).

⁴⁴ Tartaro, 1505.; Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.; Tartaro, 1519.

⁴⁵ Oltar bratovštine Blažene Djevice Marije u crkvi S. Lio (S. Leone) nalazi se s desne strane od ulaza u crkvu; na njemu je oltarna pala s prikazom Djevice Marije (G. LORENZETTI, nav. dj., str. 327, 329).

⁴⁶ Tartaro, 1505.; Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.

⁴⁷ Bratovština S. Marina nalazila se u istoimenoj crkvi u Castellu. Crkva se ubrajala među poznatije crkve u Castellu, a jednom godišnje svečano ju je pohodio dužd u spomen na ponovno zauzeće Padove, izgubljene tijekom rata za Cambrajsku ligu (1509.). Crkva je napuštena 1818., a porušena 1820. godine (G. LORENZETTI, nav. dj., str. 329).

⁴⁸ Scuola S. Maria della Misericordia (S. Maria di Val verde) jedna je od velikih mletačkih bratovština. Utemeljena je 1261. godine, a početkom XIV. stoljeća stječe dozvolu za podizanje sjedišta uz istoimenu opatiju iz X. stoljeća. Bratovština je ukinuta u vrijeme francuske uprave početkom XIX. stoljeća. (G. LORENZETTI, nav. dj., str. 402–403.; G. TASSINI, nav. dj., str. 417).

⁴⁹ Tartaro, 1505.; Tartaro, 1513.; Tartaro, 1519. Usporedi i: L. ČORALIĆ, 1998., str. 143.

spisa. Stoga i Stjepan Tartaro, po uzoru na najveći dio svojih sugrađana, spominje i manjim iznosima obdaruje vodeće mletačke hospitale Madonna della Pietà⁵⁰ i S. Lazzaro.⁵¹ U istu skupinu legata ubraja se i darivanje “Kristovih siromaha”, kojima Tartaro ostavlja četiri dukata.⁵²

Stjepan Tartaro bio je, razvidno je i iz prethodnih navoda, višestruko povezan s hrvatskom bratovštinom sv. Jurja i Tripuna. Početkom XVI. stoljeća obnašatelj je vodećih dužnosti u upravnim tijelima bratovštine, a 1508. godine spominje se i kao njezin predstojnik (gastald).⁵³ Bratovština se izrijeком spominje i u svim njegovim oporučnim spisima. Godine 1505., u svojoj prvoj oporuci, u sažetom navodu obdaruje ju s trideset dukata. Godine 1513. navodi kako posjeduje 130 dukata koji pripadaju bratovštini te od izvršitelja svoje posljednje volje traži da se rečena svota isplati udruzi, ujedno je obdarujući s deset dukata i 12 velikih voštanica koje će se, kako je običaj, upaliti u vrijeme njegova posljednjeg ispraćaja. Isti broj voštanica spomenut je i u oporuci iz 1514. godine, kada se ponovo spominje i dug bratovštini, koji ovaj put iznosi 144 dukata. Naposljedku, u oporuci iz 1519. godine dug više nije naveden, ali su obveze bratovštine (sudjelovanje u posljednjem ispraćaju) ostale nepromijenjene, kao i darivanje udruge svotom od deset dukata.⁵⁴

Stjepan Tartaro spominje se u nekoliko oporuka drugih hrvatskih iseljenika, mahom onih koji potječu s mletačkih prekojadranskih posjeda u Boki. Godine 1516. spominje se, uz Petra Pušanića (*Pusanich*), Nikolu iz Zete i Stanu iz Šibenika, kao jedan od izvršitelja oporuke Helene, udovice Marka Božinog iz Kotora, stanovnice Mletaka u župi S. Severo, istoj onoj u kojoj se kao žitelj tijekom toga vremena

---

⁵⁰ Hospital Madonna della Pietà u predjelu Castello (na Riva degli Schiavoni) utemeljio je 1346. godine fra Pietruccio iz Asiza. Bio je namijenjen zbrinjavanju i odgoju napuštenih djevojčica, glasovit po glazbenoj poduci (ondje je kao orguljaš u XVIII. stoljeću djelovao Antonio Vivaldi). Ubrajao se među najpoznatije i najviše obdarivane mletačke nabožne ustanove, a jednom godišnje svečano ga je pohodio i dužd (na Cvjetnicu). Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 293; G. TASSINI, nav. dj., str. 500.

⁵¹ Hospital S. Lazzaro dei Mendicanti utemeljen je u XIII. stoljeću za zbrinjavanje oboljelih od gube. Godine 1262. zbrinjavanje gubavaca premješta se na otok u Laguni, a hospital pod istim imenom nastavlja djelovati u gradu te je smješten uz dominikansku baziliku SS. Giovanni e Paolo. Početkom XIX. stoljeća, zajedno s bratovštinom S. Marco, hospital je ukinut i pretvoren u državnu bolnicu (G. TASSINI, nav. dj., str. 407).

⁵² Tartaro, 1513.; Tartaro, 1514.; Tartaro, 1519.

⁵³ G. PEROCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964., str. 233; L. ČORALIĆ, 1998., str. 145.

⁵⁴ *Lasso Scuola S. Georgii Venetorum 30 ducati* (Tartaro, 1505.); *Lasso Scuola S. Zorzi de nation di Schiavoni dopieri 12 de libre 4 l'una e duc. 10 per anima mia. Dechiaro che haveo ducati 130 fu della della Scuola de S. Zorzi di Schiavoni e voglio che li siano dati* (Tartaro, 1513.); *Item lasso alla Scuola mea de S. Zorzi et Triphone altri ducati 10 et dopieri 12 de lire 4 l'uno. Item lasso che siano restudi alla Schola de S. Zorzi e Triphone de Venezia ducati 144 che sono apresso di me in salvo (come apar per il libro del suo scritto)* (Tartaro, 1514.); *Dimito Scuole S. Georgii e Triphonis ducati 10 pro asociando corpus meum ad sepolturam* (Tartaro, 1519.). Usporedi i: L. ČORALIĆ, 1994., str. 91.

spominje i Tartaro.⁵⁵ Godine 1519. *Stefanus dictus Tartaro de Lesevich* zabilježen je i kao izvršitelj oporuke Katarine, supruge Rade iz mjesta Orašac kraj Kotora, stanovnice u predjelu Cannaregio, nedaleko od samostana S. Caterina.⁵⁶

Navodi sadržani u oporukama Stjepana Tartara, kao i u dokumentima vezanim uz druge hrvatske iseljenike i bratovštinu sv. Jurja i Tripuna, samo su dio podataka o ovom bokeljskom iseljeniku i njegovoj obitelji. Nadopunu, nezaobilaznu pri iščitavanju i raščlambi povijesti ove nekoć ugledne, djelatne i poslovno uspješne hrvatske iseljeničke obitelji, nalazimo u oporučnim spisima Stjepanove supruge Helene Boico.⁵⁷ U svim se oporukama Helena navodi kao udovica Stjepana Tartara (zavičajem smještenog u Kotor, bez spominjanja mjesta Lješević), za kojega se navodi da je po zanimanju bio pomorac. Mjesta stanovanja Helene Boico spomenuta su u potonje dvije oporuke. U spisu iz 1530. župa S. Severo i dalje je mjesto njezinog stanovanja, dočim podatak iz oporuke napisane 1534. godine govori da se potkraj života preselila u udaljeniju i hrvatskim iseljenicima manje naseljavanu župu S. Polo u istoimenom predjelu, gdje obitava u kući krojača Rade iz Zete (*in casa del mistro Rade de Zeta sartor*).⁵⁸

Helena Boico, razvidno je iz njezinih oporučnih spisa, nastavila je uspješnu poduzetničku aktivnost pokojnog supruga Stjepana. Novčani kapital kojime raspolaže velik je, a njegova ukupna vrijednost iznosi (prema podacima iskazanima podjeljivanjem legata) preko tisuću dukata. Zemljišni posjed u Ponte di Brenta i dalje je zadržala u svojem vlasništvu, upravljajući njime i ubirući prihode koji zasigurno nisu bili zanemarivi. U Mlecima posjeduje pokretnu imovinu, dijelom naslijeđenu tijekom dugogodišnjeg zajedničkog života sa suprugom Stjepanom, a dijelom stečenu vlastitim ulaganjem. Na jednom od najfrekventnijih mjesta mletačkog trgovačkog života, u četvrti zvanoj Beccaria,⁵⁹ kupila je pravo na držanje prodajnog mjesta (*banca*), prihode kojega jednim dijelom namjenjuje samostanu S. Lorenzo.⁶⁰ Poslovanje je proširila i na trgovačke poslove s Flandrijom, koje su u njeno ime obavljali trgovac (*bazarioto*) i

---

⁵⁵ ASV, NT, b. 408., br. 116., 5. II. 1516.

⁵⁶ Zanimljivo je da Katarina oporuku piše 6. IX. 1519. godine, dakle četiri dana nakon što je Stjepan Tartaro, kojega imenuje svojim izvršiteljem, već preminuo. Osim što postoji mogućnost da je riječ o pogriješno napisanom datumu, moguće je da su podatci za ovu Katarininu oporuku jednostavno preneseni iz neke prethodno napisane te otuda i nespretno unesena izjava o Tartarovom imenovanju za osobu najvećega povjerenja (ASV, NT, b. 742., br. 10., 6. IX. 1519.).

⁵⁷ Raspolažemo s tri oporučna spisa Helene Boico: prvi potječe iz 1525. (ASV, NT, b. 391., br. 280., 2. V. 1525., dalje: Boico, 1525.), drugi iz 1530. (NT, b. 190., br. 225., 7. III. 1530., dalje: Boico, 1530.) te treći iz 1534. godine (NT, b. 1084., br. 196., 14. IX. 1534., dalje: Boico, 1534.).

⁵⁸ Boico, 1530.; Boico, 1534.

⁵⁹ Beccaria je naziv za trgovačku četvrt nedaleko od Rialta. Nekoć je bila poznata po brojnim radnjama za prodaju mesnih proizvoda, a danas je na tom mjestu ribarnica (G. TASSINI, nav. dj., str. 68–69).

⁶⁰ Boico, 1530.

pomorac (*navigante*) Aleksije iz Paštrovića⁶¹ i Helenin rođak Luka, također podrijetlom s područja negdašnje paštrovske općine.⁶²

Prethodno spomenuta imovina izrijeckom se bilježi prilikom brojnih oporučnih navoda koji se odnose na Heleninu (i Stjepanovu) obitelj. Tako Ani Klarinoj, nećakinji pokojnog supruga Stjepana, daruje brojne odjevne predmete i posteljinu, dočim nećaku Polu zvanom Gobo ostavlja 150 dukata.⁶³ Sinovcu (suprugovom) Zuanu (Zanetto) Tartaro ostavlja svu pokretnu imovinu u kući i na imanju u Ponte di Brenta, čime u cijelosti slijedi oporučne odredbe pokojnog supruga Stjepana.⁶⁴ Antoniji, Zanettovoj kćeri i Heleninoj pranećakinji, u nasljedstvo ostavlja imovinu u visini 600 dukata kojom će, sve do njezine punoljetnosti (i udaje), upravljati predstavnici samostana S. Lorenzo i njihovi prokurator. Ukoliko Antonija umre ili se ne uda, ovaj znatan imetak pripada njezinom bratu Dominiku i njegovim zakonitim nasljednicima. Ukoliko, međutim, i Dominik ostane bez potomstva, imovina u cijelosti pripada nećaku Polu Lazarovom iz Zete (Polo zvan Gobo). U svezi s ovom odredbom, koja je upravo poradi velikog novčanog iznosa podrobno objašnjena, izrijeckom se navodi i opaska u svezi s mogućim protivljenjem Zuana Tartara. Stoga, ukoliko Zuane u bilo kojem trenutku ne bude poštivao ovako sročena izričaj oporuke te na bilo koji način pokuša omesti prokurate samostana ili opaticu u provođenju odluke, njegova djeca (Antonija i Dominik) smjesta i trajno gube pravo na nasljedstvo te ono izravno pripada Polu Lazarovom iz Zete.⁶⁵ U oporuci iz 1534. godine Antoniji se, uz prethodno obdarivanje, prepušta i pravo na prihode od Heleninih trgovačkih poslova u Flandriji, koji – u slučaju da Antonija premine – pripadaju njezinom bratu Dominiku.⁶⁶ Manju novčanu svotu (deset dukata) koju joj je ostao dužan spomenuti Zuane Tartaro, ostavlja njegovoj drugoj kćeri Angeli. Naposljetku, oporučnom odredbom iz 1534. godine glavnim nasljednicima svoje cjelokupne i opsegom svakako nemale imovine imenuje bratiće

---

⁶¹ Aleksije Radov iz Paštrovića spominje se u nekoliko drugih oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, ponajprije onih koji potječu s područja Boke, a tijekom svojega života u Mlecima bili su u intenzivnoj vezi i s obitelji Tartaro. Godine 1527. odnosno 1529., zajedno sa Zuanom Tartarom, izvršitelj je oporuka supružnika Ane i Novella iz Kotora (ASV, NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.; NT, b. 968., br. 505., 21. VI. 1529.).

⁶² Boico, 1534. Usporedi i: L. ČORALIĆ, 2001., str. 94, 144–145.

⁶³ *Item lasso a Anna fia de Chiara barbiera nezza del condam mio marido una camisa, una investitura de panno paonazo, una de rase, de gremite paonazo, una de sarza paonazza, una vesta de panno tonda, una de sarza bona, doi fazuoli, intimele para 2, linzuoli sotili 1, letto 1 fornido, 1 altro paro lanzuni, 1 paro di cortine nove. Item lasso al mio nievo Polo Gobo ducati 150* (Boico, 1525.).

⁶⁴ *Item lasso a Zuane Tartaro mio nevodo tutto il mobile di casa e tutti arzenti che me attrovo in Venezia, come alla villa* (Boico, 1530.).

⁶⁵ Boico, 1530.

⁶⁶ *Item lasso ad una fia dicta Antonia del Zuane mio nevodo usi de denari che ho merchasse in Fiandria per Alexio mio comisario et Lucha Pastrovichio mio cusin per il suo maridar over monachar et morendo dicta Antonia mia nezza avanti il suo maridar over monachar detti denari lassavi ut vadono a Domenigo fratello della dicta Antonia* (Boico, 1534.).

Luku Ilijinog i Zuana Nikolinog, sinovce svog pokojnog supruga Stjepana.⁶⁷

Od ostalih obdarivanja konkretnih osoba u oporuci Helene Boico spominje se služavka (*massera*) Margareta, stanovnica mjesta Ponte di Brenta, kojoj se oporučno ostavljaju neki Helenini odjevni predmeti i jedan krevet.⁶⁸

Kada je riječ o izvršiteljima oporuka, u sva tri primjera izrijekom se spominje predstojnica samostana S. Lorenzo (koja u trenutku smrti oporučiteljice bude obnašala rečenu dužnost), dok su u oporukama iz 1525. i 1534. godine uz opaticu benediktinskog samostana pridruženi i Aleksije iz Paštrovića te Battista Pietrov iz Ponte di Brenta.⁶⁹ Potonjima se, kao Heleninim dugogodišnjim prijateljima i poslovnim partnerima, ostavlja svota od po deset dukata.⁷⁰

Odabir mjesta pokopa Helene Boico u velikoj mjeri nalikuje oporučnim željama njezinog pokojnog supruga. U svojoj prvoj oporuci iz 1525. godine Helena izražava želju za pokopom u crkvi *S. Severo in archa del condam Stefano mio marito*.⁷¹ Godine 1530. ta je želja promijenjena iskazivanjem odredbe o mjestu pokopa u crkvi S. Lorenzo,⁷² da bi u posljednjoj poznatoj Heleninoj oporuci, datiranoj u 1534. godini, odredba o mjestu sahrane bila identična onoj iz 1525. godine.⁷³ Helena izražava želju da prilikom sahrane bude odjevena u habit redovnica S. Maria dei Servi te da je prate pripadnice istoga reda; u tu svrhu namjenjuje četiri solida po svakoj pratiteljici – članici reda servita.⁷⁴ U sklop odredbi o posljednjem ispraćaju uključene su i Helenine odredbe o održavanju misa zadušnica za spas njezine duše, kao i želje da prigodom njezine sahrane bude nazočno lokalno svećenstvo te da se, kako običaj nalaže, upale svijeće u spomen na pokojnicu na oltaru Blažene Djevice Marije u crkvi S. Severo.⁷⁵

Iako ne u tolikom broju kao u oporuci Stjepana Tartara, oporučni spisi Helene

---

⁶⁷ *Il residuo veramente delli beni miei lasso la mità al Luca de Helia de Cataro e l'altra mita a Zuane fio del condam Nicolò de Cataro zermeni e parenti del mio marito* (Boico, 1534.).

⁶⁸ Boico, 1530.

⁶⁹ Boico, 1525.; Boico, 1530.; Boico, 1534.

⁷⁰ *Item lasso ad Alexio in segno d'amor ducati 10. Item lasso all Baptista mio commissario ducati 10* (Boico, 1530.).

⁷¹ Boico, 1525.

⁷² Boico, 1530.

⁷³ *Il corpo veramente mio voio esse sepulto in S. Severo in l'archa mia dove è sepulto il corpo del mio marito* (Boico, 1534.).

⁷⁴ *Item voio esser corpo mio vestito del habito della Madre di Servi et accompagnato delle sorelle del detto ordine con elemosina soldi 4 per cadauna* (Boico, 1534.).

⁷⁵ *Item voglio che mi siano fatte le messe 150 per l'anima mia. Item voglio che siano celebrate messe 50 piccole e una messa grande. Et lasso lire 5 pro una messa. Item lasso che sia argendado uno cesandel ad altare della Madona* (Boico, 1525.); *Item voio esser accompagnato il corpo mio alla sepoltura con il capitolo della mia contrada dove mi ritrovo mancher. Item voio sia scosso per li miei commissarii ducati 40 in le mie essequie, cere, messe della Madonna et S. Gregorio et altre messe come meglio parerà alli miei commissarii* (Boico, 1534.).

Boico također bilježe nekoliko sadržajem zapaženih legata mletačkim crkvenim ustanovama. Crkvi S. Severo, posljednjem počivalištu obitelji Tartaro, dariva (prema oporuci iz 1525. godine) pet dukata i osam voštanica, a redovnicama trećega reda (Madonna dei Servi) ostavlja po jedan dukat “za spas svoje duše”.⁷⁶ Podrobnije su i sadržajem bogatije odredbe koje se odnose na ženski benediktinski samostan S. Lorenzo, u čijim je kućama obitelj Tartaro i obitavala te s kojima su za života bili povezani brojnim vezama. Spominjući kako je prodajno mjesto na skupoj, trgovački atraktivnoj i zasigurno višestruko isplativoj lokalaciji *alla Becaria* kupljeno dijelom i za samostan S. Lorenzo, Helena određuje da se trećina prihoda redovito isplaćuje rečenom samostanu kojemu će, nakon četrdeset godina, prodajno mjesto pripasti u cijelosti. Obveza samostana i redovnica prema oporučiteljici je da redovito, svakoga Božića, u spomen na pokojnicu, njezinog supruga i ostale pretke, zapale veliku svjetiljku (*cesendelo*) na svom glavnom oltaru.⁷⁷

Helena Boico nije, poput Stjepana Tartara, bila članica brojnih mletačkih bratovština. Usmjerena isključivo na svoju nacionalnu, hrvatsku udrugu, oporučiteljica joj, istovjetno u svim svojim oporukama, dariva po deset dukata.⁷⁸ Naposlijetku, kada je riječ o uobičajenom obdarivanju mletačkih nabožnih ustanova, uz hospital Madonna della Pietà, spomenut i u Stjepanovoj oporuci, Helena izrijeком spominje i obdaruje s deset dukata hospital *degli Incurabili*,⁷⁹ također jedno od najčešće spominjanih i darivanih ubožišta prošlovjekovnih Mletaka.⁸⁰

Helena Boico, supruga bokeljskog iseljenika Stjepana Tartara, preminula je, prema podacima iz oporuka, 1534. godine. Sahranjena je, po vlastitoj želji, u crkvi S. Severo u predjelu Castello, u grobnicu koju je još za svojega života dao podići njezin suprug. Kako nisu imali potomstva, nemala imovina obitelji Tartaro pripala je njihovim najbližim srodnicima, također uglednim pripadnicima hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima.

---

⁷⁶ Boico, 1525.

⁷⁷ *Item voglio che la ditta banca la qual ho comprato a S. Marco in nome del ditto monasterio de S. Lorenzo sia sempre in qual nome et che delli fitti siano dati ducati 5 alle ditte monache de S. Lorenzo per mantener uno cesendelo in giesia de S. Severo e per adorar l'altar grande de S. Lorenzo de cere per le feste de Natal e resto sia dispensato in povere mie parente et del mio marido secondo le sue neccessità per anni 40 continui et dopoi finiti anni 40 voglio che detta banca sia del ditto monasterio de S. Lorenzo con quella condizione che ogni anno le ditte monache fazano un aniversario per anima mia et del mio marido e tutti li miei morti* (Boico, 1530.).

⁷⁸ *Item lasso alla Scuola de S. Zorzi di Schiavoni ducati 10* (Boico, 1525.); *Item lasso alla Scuola di Schiavoni a S. Zuane di Furlani ducati 10* (Boico, 1530.); *Item lasso ducati 10 alla Scuola di S. Zorzi di Schiavoni a S. Zuane di Furlani posta* (Boico, 1534.).

⁷⁹ *Ospedale dei Incurabili* osnovan je 1522. godine. Smješten je u predjelu Dorsoduro na obali zvanj Zattere. Isprva se brinuo za bolesnike, kasnije i za siročad kojima se ovdje davala poduka iz obrtničkih vještina. Ukinut je početkom XIX. stoljeća. (G. TASSINI, nav. dj., str. 330–331).

⁸⁰ Boico, 1530.; Boico, 1534.

***

Bokeljska prekojadranska iseljavanja u Mletke sastavni su i sadržajem i opsegom prevažan dio povijesti hrvatskih migracijskih gibanja u ranom novom vijeku. U vrijeme najučestalijih useljavanja u Grad na lagunama, tada zajedničku metropolu širokog obalnog prostora od Umaga do Bara, kotorski su iseljenici činili brojčanim udjelom pretežit dio brojne, djelovanjem i ugledom prepoznatljive i cijenjene hrvatske nacionalne zajednice u Mlecima. Upravo tada, tijekom XVI. stoljeća, u Gradu na lagunama djeluje cijeli niz istaknutih hrvatskih iseljenika, poduzetnika, trgovaca, pomoraca, ali i umjetnika i intelektualaca, koji će, svaki na svoj način i svojim udjelom, davati zapažene prinose gospodarskim i kulturnim poveznicama između dviju susjednih jadranskih obala. Stjepan Tartaro – bokeljski iseljenik s početka XVI. stoljeća – upravo je primjer jednog takvog, radinog i poduzetnog, uspješnog i imućnog našijenca u Mlecima. Trgovac i pomorac, posjednik zemljišnog imanja u mletačkoj terrafermi, obdarivatelj brojnih crkvenih ustanova i duhovnih osoba, Tartaro je – razvidno je to iz oporučnih spisa kojima raspolažemo – imao značajnu ulogu u svakodnevnom životu hrvatskih iseljenika u Mlecima početkom XVI. stoljeća. Nositelj najviših dužnosti u hrvatskoj nacionalnoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna, Tartaro je ujedno i njezin mecena i darivatelj u vrijeme kada ova nacionalna zajednica prednjači ostalim stranim useljeničkim udrugama. Tijesno povezan s hrvatskom dijasporom, Tartaro je slovio i kao ugledan član mletačke zajednice, cijenjen i štovan u sredini koju je izabrao za svoju novu domovinu. Grobnica i nadgrobna ploča u negdašnjoj mletačkoj crkvi S. Severo u predjelu Castello trajno je posvjedočenje o ugledu i važnosti ovog hrvatskog iseljenika. Dodatna svjedočanstva o uspješnosti obitelji Tartaro saznajemo i iz oporučnih spisa njegove supruge Helene Boico, koja je – nimalo ne odustajući od uspješnih poslovnih aktivnosti svoga supruga – i nakon njegove smrti djelovala kao uspješna poduzetnica, ali i vrijedna i priznata članica hrvatske nacionalne zajednice.

Životopisi supružnika Helene Boico i Stjepana Tartaro svakako su neznatan, ali značenjem ne i zanemariv isječak iz gradivom prebogate i nikada dovoljno iščitane povijesti hrvatske zajednice u Mlecima. Ovaj rad tek je pokušaj da se obradom pojedinaca, njihovih životnih putova, sudbina, zasluga i postignuća, ukaže na neke zaslužne osobe koje su marljivošću i samoprijegom gradile mostove između dviju susjednih jadranskih obala koje spaja jedno isto more.

*Lovorka ČORALIĆ: FROM THE HISTORY OF BOKA: STJEPAN TARTARO –
AN EMINENT ENTREPRENEUR IN XVIth CENTURY VENICE*

Summary

The emigration of Boka inhabitants across the Adriatic to Venice make them a constituent and, going by numbers, a significant segment of the history of Croatian migratory movements during the early Modern Age. During the most intensive immigration to the city on the lagoons, the common metropolis of the time for the whole coastal region from Umag to Bar, the emigrants from Kotor made up numerically the majority of the numerous Croatian community in Venice which was recognized both by its activities and its reputation. It was precisely at this time, during the XVIth century, that large numbers of eminent Croatian emigrants, entrepreneurs, merchants, seamen but also artists and intellectuals as well were active in the city on the lagoons who each in his own way made significant contributions to the cultural and economic connections between the two neighboring coasts. Stjepan Tartaro – an emigrant from Boka from the beginning of the XVIth century – was precisely an example of such an industrious and enterprising, successful and wealthy Croat in Venice. On the basis of original sources from the State Archive in Venice, primarily from last testaments, the article analyzes the life of Stjepan Tartaro and of his wife Helena Boico and describes the basic facets of their activities in Venice. The author describes their economic fortunes and business activities, their ties with Venetian religious communities and clergy and – particularly – their connections to the Croatian emigrant community and their national fraternal association of St George and Tripun. The last testaments of the Tartaro marriage partners, rich in content, bear witness to the significant role they played in the everyday life of the Croatian diaspora in Venice, their ties to emigrants from all parts of the Croatian ethnic space of the time (particularly to the people coming from Boka) but also their total adaptation to the new environment in which they found their second (and permanent) homeland. The life journeys and fates of the Tartaro family are doubtlessly but one fragment from the data-abundant history of the Croatian community in Venice during the XVIth century – a period of the strongest migration movements between the two Adriatic shores and the time of the most numerous presence of Croats in Venice. These bear witness to how seemingly wholly ordinary individuals, perhaps accidental to key historical events, contributed to the ties and the propinquity of two people who are connected by a common sea.